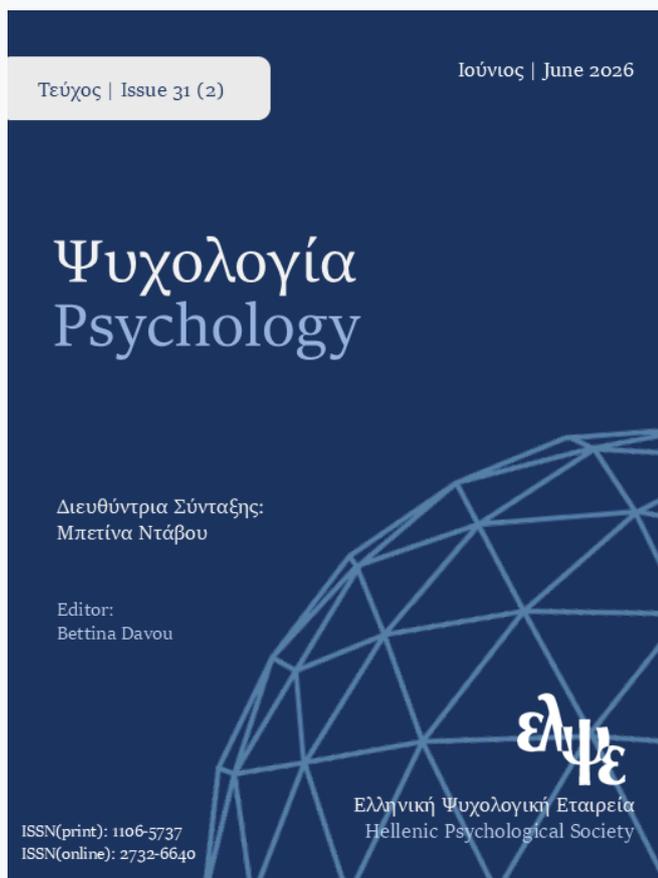

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 31, No 2 (2026)

June 2026

On the art of psychoanalytic listening in a group

Konstantinos Kardaras

doi: [10.12681/psy_hps.44395](https://doi.org/10.12681/psy_hps.44395)

Copyright © 2026, Konstantinos Kardaras

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Kardaras, K. (2026). On the art of psychoanalytic listening in a group. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 31(2), 1–4. https://doi.org/10.12681/psy_hps.44395

Για την τέχνη της ψυχαναλυτικής ακρόασης σε ομάδα

Ψίθυροι των λέξεων: Η ψυχαναλυτική ακρόαση σε ομάδα (2024). Ναυρίδης, Κλ., Εκδόσεις Παπαζήση.

Κωνσταντίνος Καρδαράς

Ψυχίατρος, Ομαδικός Αναλυτής, Τακτικό Μέλος ΕΕΨΨΟ, kardaras_kon@yahoo.gr

Οι «Ψίθυροι των λέξεων: Η ψυχαναλυτική ακρόαση σε ομάδα» είναι το δεύτερο βιβλίο του Κλήμη Ναυρίδη για την «ψυχολογία των ομάδων» και τη θέασή τους μέσα από τον ψυχαναλυτικό φακό. Εκείνο το πρώτο εγχείρημα ήταν πριν 20 περίπου χρόνια, σε μια προσπάθεια να συγκεντρωθεί σε ένα σύγγραμμα, με τρόπο συνεκτικό και τακτοποιημένο, η ψυχαναλυτική θεωρία για την «κλινική ψυχοδυναμική προσέγγιση» των ομάδων, καλύπτοντας ένα σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία της εποχής. Εκείνο το βιβλίο απετέλεσε και συνεχίζει να είναι πολύτιμο εργαλείο για τους νέους και τις νέες εκπαιδευόμενους/ες, αλλά και για κάθε θεραπευτή που ασχολείται με την ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία ομάδας.

Οι «Ψίθυροι των λέξεων: Η ψυχαναλυτική ακρόαση σε ομάδα» έρχονται ως συνέχεια εκείνου, είτε εμβραθύνοντας περαιτέρω στα αντίστοιχα θεωρητικά ζητήματα και εμπλουτίζοντάς τα με περισσότερες ή πιο σύγχρονες αναφορές είτε επεκτείνοντας τη θεματολογία και σε άλλα σημαντικά κλινικά ζητήματα. Αυτό όμως που κάνει τη διαφορά είναι ότι ο αναγνώστης «νιώθει» τη διαφορά των δύο βιβλίων. Γίνεται αισθητή η ωριμότητα του συγγραφέα μέσα στα χρόνια, το αργό και συμπυκνωμένο απόσταγμα γνώσης και εμπειρίας, όπως αποτυπώνεται στον λόγο του και στη ροή της σκέψης του. Υπάρχει μια διαφορετική μεταδοτικότητα από τον συγγραφέα προς τον αναγνώστη, όχι απλά θεωρητική ούτε επιτηδευμένα διδασκαλική, αλλά βαθιά επιστημονική και ουσιαστικά διδακτική. Και αυτό το καταφέρνει ακόμα περισσότερο με πλήθος κλινικών παραδειγμάτων, δίνοντας την δυνατότητα στον αναγνώστη να συνδέσει την κλινική πρακτική με τη θεωρία και να κατανοήσει τη δεύτερη, με οδηγό τη βιωματική ανάλυση της πρώτης.

Ήδη από τον πρόλογο του βιβλίου, ο συγγραφέας μάς προϊδεάζει για το κίνητρο του και τη θεματική του. Παρακινούμενος από την παρατήρησή του ότι δεν είναι εύκολο για τους περισσότερους εκπαιδευόμενους αναλυτές ομάδας να μετακινήσουν τον εαυτό τους από τη θέση του ατομικού θεραπευτή και να μπορέσουν να «ακούσουν» την ομάδα αλλιώς, μας δηλώνει ότι καταπιάνεται με την προσπάθεια να αποσαφηνίσει όχι μόνο θεωρητικά, αλλά πρωτίστως βιωματικά, τι είναι και τι δεν είναι η ψυχαναλυτική «ακρόαση» σε ομάδα. Η πεμπτουσία αυτής της λειτουργίας συμπυκνώνεται στην - όχι και τόσο αυτονόητη στην κατανόησή της - φράση του Ρενέ Καές, ότι στην ομάδα, ο αναλυτής «δεν ακούει τους συμμετέχοντες ως ξεχωριστές ατομικότητες, αλλά ως *πληθυντικές οντότητες*...». Όπως μας αποσαφηνίζει πολλάκις και ο συγγραφέας, μιλάμε για «έναν πολυπρόσωπο διΰπκειμενικό δεσμό» (σελ. 86) ο οποίος μοιάζει «... με την ακρόαση μιας ορχήστρας από τον μαέστρο... ακούει το μουσικό αποτέλεσμα που παράγει ολόκληρη η ορχήστρα ως σύνολο... και ο αναλυτής... ακούει τη μουσικότητα, την τονικότητα και την ρυθμικότητα της ομάδας...». (σελ. 37,38). Κατ' αντιστοιχία, στην ομαδική συνθήκη, μολονότι η ατομικότητα του κάθε μέλους είναι συνεχώς παρούσα, βρίσκεται σε συνεχή επαφή και αλληλεπίδραση με αυτή των άλλων τους οποίους επηρεάζει με το «παίξιμό» του και επηρεάζεται από το δικό τους, ώστε να ακούγεται ως «πληθυντική οντότητα», αφήσι στιγμής περιβάλλεται από ένα πλήθος άλλων οντοτήτων που αναπόφευκτα το επηρεάζουν ως ατομική οντότητα.

Το βιβλίο οργανώνεται σε 30 κεφάλαια, το καθένα από 4-5 σελίδες έως 11-12 σελίδες τα μεγαλύτερα. Έτσι, το βιβλίο γίνεται ευκολοδιάβαστο, χωρίς ο αναγνώστης να αισθάνεται ότι χρειάζεται να συγκρατήσει στη μνήμη του ή να ανατρέξει σε όσα προηγούμενα διάβασε, προκειμένου να μπορέσει να μην χάσει τη ροή της ανάγνωσης και της πληροφορίας.

Αντίθετα, κάθε κεφάλαιο μπορεί να διαβαστεί και αυτόνομα ή με τη σειρά που επιθυμεί ο αναγνώστης, ανάλογα με τις θεματικές που τον ενδιαφέρουν. Τούτο δεν σημαίνει ότι πρόκειται για μια συλλογή αυτοτελών δοκιμιών σε τυχαία σειρά. Η σειρά των κεφαλαίων διέπεται από λογική και δομή. Ενώ τα πρώτα κεφάλαια είναι πιο θεωρητικά για τις ομάδες και το ομαδικό πλαίσιο, σταδιακά η θεματική επικεντρώνεται ολοένα σε πιο τεχνικά θέματα, μεταφέροντας τον αναγνώστη στην ουσία του βιβλίου με τρόπο ήπιο, ομαλό, έχοντας τον προετοιμάσει να αντιληφθεί την ιδιαιτερότητα και την ουσία του ψυχαναλυτικού πλαισίου της ομάδας, πριν τον φέρει σε επαφή με πιο ειδικά θέματα και με το προκείμενο.

Τα πρώτα τρία κεφάλαια αποτελούν μια αναδρομή και ανασκόπηση της ιστορίας της ομάδας στην ψυχανάλυση και πώς εντέλει διαμορφώνεται το πλαίσιο της ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπείας ομάδας, στα μέσα του προηγούμενου αιώνα. Η αίσθηση όταν τα διαβάζεις είναι ή ότι παρακολουθείς ένα ιστορικό ντοκιμαντέρ ή περιδιαβαίνεις ξεκούραστα ένα μουσείο ψυχανάλυσης. Ο αμύητος αναγνώστης μπορεί να ακούσει για τον Φρόντ και πολλούς βασικούς ψυχαναλυτές της ψυχαναλυτικής ιστορίας και τις θεωρητικές έννοιες που συνέλαβαν και καθιέρωσαν, ενώ ο πιο έμπειρος να φρεσκάρει τη μνήμη του γρήγορα και απέριττα.

Στα επόμενα έξι κεφάλαια (4-9) πραγματεύεται αυτή την έννοια του πλαισίου και της σημασίας του και τις τροποποιήσεις που χρειάζονται ενίοτε, με έγκριτες βιβλιογραφικές αναφορές, όπως στην περίπτωση της συνθεραπείας ή της διαδικτυακής θεραπείας, όπου η οθόνη μπορεί να έχει και μια πολύ ενδιαφέρουσα και εμπλουτιστική υπόσταση, όπως αυτή του «διαμεσολαβητικού αντικειμένου». Αξίζει να αναφερθεί πώς η σημασία του πλαισίου και της ψυχικής ελαστικότητας και ευρυχωρίας του αναλυτή καταδεικνύεται περίτρανα, με τρόπο γλαφυρό, θαρραλέο και ειλικρινή, στο παράδειγμα με μια ομάδα αθίγγανων, όπου ο αναλυτής καλείται εν προκειμένω να έρθει αντιμέτωπος με τα δικά του στερεότυπα και να ξεπεράσει τον εαυτό του. Τότε, αυτή η ελαστικότητα μπορεί να δώσει διέξοδο σε αυτό που έμοιαζε αδιέξοδο, να αποκαλύψει δρόμους που δεν ήταν ορατοί μέχρι εκείνη τη στιγμή και να μετατρέψει τη διαδικασία από ατέρμονη ταλάντωση σε αποκαλυπτική εμπειρία «...για όλους...» (σελ. 46), καταφέροντας αυτό για οποίο αγωνίζεται ο αναλυτής, τη διυποκειμενική συνάντηση και την ανάλυσή της.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε κάτι που διατρέχει συνολικά τα κλινικά παραδείγματα του βιβλίου. Ο συγγραφέας καταφέρνει να «μεταφέρει» τον αναγνώστη μέσα στο κλίμα των συνεδριών και των ομάδων που παρουσιάζει. Το βιβλίο μετατρέπεται νοερά σε έναν χώρο ζωντανού διαλόγου με τον αναγνώστη, κάνοντάς τον να αισθάνεται σαν ισότιμο μέλος της ομαδικής ψυχαναλυτικής συνεδρίας που διαβάζει. Τούτο επιτυγχάνεται κατά πολύ με τη γνήσια αναφορά του συγγραφέα στην δική του εκάστοτε συναισθηματική κατάσταση, όπου συχνά δεν φοβάται να εκθέσει αδυναμίες του, να αποκαλύψει ανεπάρκειές του, να αναγνωρίσει αστοχίες του. Η «ψυχαναλυτική ακρόαση» του Κλήμη Ναυρίδη δεν περνά μόνο μέσα από τη θεωρία, αλλά την ίδια την εμπειρία του, όπως αυτή έχει καθιζάνει μέσα του με τα χρόνια, αλλά και όπως αυτή αναδύεται σε κάθε ομάδα, σε κάθε συνεδρία, σε κάθε στιγμή, όπου δεν παύει να είναι πρόθυμος να παρατηρεί τον εαυτό του και να επεξεργάζεται ξανά τους συλλογισμούς του και τα συναισθήματά του.

Με την αυτοαποκάλυψή του, όπου δεν είναι λίγες οι φορές που μας φανερώνει την αδυναμία του να μην καταλάβει τα τεκταινόμενα σε μια ομάδα, μένοντας στην αμφιβολία και τη σύγχυση, μας μιλά έμπρακτα για την «αρνητική ικανότητα» του αναλυτή στην ομάδα, όπως την περιέγραψε ο Βιον, το να αντέχει δηλαδή ο αναλυτής να μην καταλαβαίνει. Έτσι, αποδομεί στο μυαλό του αναγνώστη την παντοδυναμία του ψυχαναλυτή, τον τοποθετεί σε ανθρώπινο επίπεδο και σε τέτοιο ύψος, ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να «συνομιλήσει» μαζί του και αν ο αναγνώστης είναι κάποιος/α εκπαιδευόμενος/η να μπορέσει να εσωτερικεύσει αυτή τη λειτουργία

και στάση για τον εαυτό του, με τον τρόπο που την επιτρέπει και ο δάσκαλος για τον ίδιο. Αντίθετα, πρεσβεύει την άποψη του Winnicott (1971) ότι ο θεραπευτής οφείλει να επιτρέπει στον εαυτό του να «χρησιμοποιηθεί» και αυτό επιβεβαιώνεται πολλές φορές με τις κλινικές βινιέτες που παραθέτει.

Έτσι, προχωρώντας το βιβλίο, τα κεφάλαια αποκτούν κυρίως κλινικό προσανατολισμό και κινούνται γύρω από ζητήματα τεχνικής που αφορούν στην ψυχοθεραπευτική πρακτική με ομάδες και στα οποία μπορεί να έρθει αντιμέτωπος ο θεραπευτής. Αναδεικνύει με λεπτότητα την πολύπλοκη και πολυεπίπεδη λειτουργία της ψυχαναλυτικής ακρόασης της ομάδας. Είναι μια λειτουργία που αποκτιέται με την εμπειρία, με την προσωπική ανάλυση και θεραπεία, με τις εποπτείες από εμπειρότερους αναλυτές. Θα λέγαμε ότι πρόκειται για τέχνη που μαθαίνεται. Και κάθε τέχνη έχει τα «μυστικά» της. Και ο Κλήμης Ναυρίδης μας τα αποκαλύπτει. Θα ήταν περιττό να τα αναλύσουμε και να μην έχει μόνος του ο αναγνώστης την εμπειρία να διαβάσει για αυτά, όπως για τα όνειρα στην ομάδα, πώς ακούμε τη συνειρμική αλυσίδα ή τη σιωπή και πώς μπορεί να «μιλάει» η σιωπή, για τις εξω-λεκτικές συμπεριφορές και το σώμα στην ομάδα, την «εσωτερική ακρόαση» του αναλυτή, αλλά και τη σημασία να μπορεί ο αναλυτής να λαμβάνει υπόψη του την πραγματικότητα και να μην ανάγει οτιδήποτε σε αντικείμενο ψυχαναλυτικής ερμηνείας.

Όταν δε η ομάδα βρίσκεται σε κατάσταση κρίσης ή για διάφορους λόγους κυριαρχούν πιο πρώιμοι μηχανισμοί ψυχικής λειτουργίας, η ακρόαση γίνεται δυσχερής εξαιτίας ενός «ψυχωτικού ασυγχρονισμού» (σελ.178) που επικρατεί και ο αναλυτής χρειάζεται να ψάξει σε πιο βαθιά στρώματα της «γεωλογίας του υπόρρητου νοήματος στις ομαδικές συνειρμικές αλυσίδες» (σελ.99). Ειδικά σε τέτοιες καταστάσεις, όπως και όταν αναδύεται στο προσκήνιο του ομαδικού γίνεσθαι το «τραυματικό», ο Ναυρίδης επισημαίνει την αξία του χιούμορ, όχι ως μέσο εξοβελισμού του αρνητικού και διασκέδασης, αλλά ως ένα γνήσιο τρόπο να μετατρέψει την «αρένα» της ομάδας σε χώρο παιχνιδιού, δίνοντας της τη διάσταση ενός μεταβατικού χώρου που καταρχάς επιτρέπει και δευτερευόντως αποτελεί πρόσφορο χώρο, για να βρει διέξοδο η όποια ψυχική πραγματικότητα και να έχει μια διαφορετική τύχη από αυτήν της εκτόνωσης και μόνον και να προετοιμάσει το έδαφος για να «πιάσει» η ερμηνεία, όταν έρθει η ώρα.

Ο συγγραφέας μας θυμίζει ότι αυτό που διαφοροποιεί την ψυχαναλυτική εργασία σε ομάδα είναι ότι χρησιμοποιεί ως κορυφαίο «εργαλείο» την ερμηνεία. Απαραίτητη προϋπόθεση για την εκφορά της είναι ο ψυχικός συγχρονισμός του αναλυτή ως ερμηνεύον υποκείμενο, με το αντικείμενο της ερμηνείας, είτε πρόκειται για ατομικό είτε για ομαδικό πλαίσιο. Και η στιγμή της εκφοράς της ερμηνείας είναι πολλή σημαντική στιγμή. Γιατί όπως μας λέει εύστοχα ο Ναυρίδης, «...η ερμηνεία πρέπει να σερβίρεται σε θερμοκρασία δωματίου...» (σελ. 160). Πρόκειται για το παράγωγο μιας «σκεπτόμενης αυθορμησίας» (σελ. 156) που «... δεν απευθύνεται μόνο στη λογική, αλλά και στο συναίσθημα... να ακούγεται γνήσια... να έχει έναν αιγιματικό χαρακτήρα, αφήνοντας στην ομάδα και στα μέλη να την κατανοήσουν όπως θέλουν» (σελ.161) και που «συμπυκνώνει τη μαστοριά ενός αναλυτή» (σελ.178).

Και αυτή ακριβώς την αίσθηση αφήνει και το διάβασμα του βιβλίου. Πολλά κεφάλαια κλείνουν σαν γαλλική κινηματογραφική ταινία, χωρίς σαφές τέλος, χωρίς συμπεράσματα, χωρίς πορίσματα. Αφήνουν τον αναγνώστη μόνον με τις σκέψεις του, για να τον πάνε πέρα από το συγκεκριμένο, για να ονειροπολήσει, να υποθέσει, να αναρωτιέται για την έκβαση των κλινικών παραδειγμάτων, να αφήνει τη σκέψη του ελεύθερη και να περνά χωρίς να το καταλάβει, στον χώρο της φαντασίας, να κάνει το δικό του ταξίδι που θα κάνει νόημα στον ίδιο.

Μέσα από αυτό το βιβλίο, ο Κλήμης μας ξεναγεί στο ταξίδι που εκείνος έχει κάνει όλα αυτά τα χρόνια και μας αποκαλύπτει τους χώρους της σκέψης του και τις «βιβλιοθήκες» του. Όπως επισημαίνει για τα όνειρα στην ομάδα, ότι προϋπάρχει «... το ονειρικό περιεχόμενο σε αναζήτηση υποκειμένου που θα 'αναλάβει' να το ονειρευτεί» (σελ.109), αναρωτιέμαι πόσο αυτό το βιβλίο μπορεί να είναι και αυτό που ανέλαβε να ονειρευτεί

εκείνος για λογαριασμό πολλών από εμάς, γιατί και όλοι εμείς, ως αναγνώστες του, είμαστε μέλη της ίδιας ομάδας, μαζί με τον συγγραφέα του.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ναυρίδης, Κ. Γ. (2024). *Ψίθυροι των λέξεων: Η ψυχαναλυτική ακρόαση σε ομάδα*. Εκδόσεις Παπαζήση.